

О.П.Сарнацький*

АДМІНІСТРАТИВНІ Й ЦЕНЗУРНО-СУДОВІ УТИСКИ ЦАРИЗМОМ ЛЕГАЛЬНОЇ ПЕРІОДИЧНОЇ ПРЕСИ УКРАЇНСЬКИХ ПОЛІТИЧНИХ ПАРТІЙ (1907–1910 рр.)

У статті на основі різноманітних джерел зроблено спробу висвітлити утиски періодичних видань українських політичних партій Наддніпрянщини апаратом самодержавної Росії в роки столипінської реакції. Представники влади досить точно визначали як політичне спрямування видань, так і вподобання їхніх читачів. Після 3 червня 1907 р. зазначені видання стають об'єктом заборонницьких заходів агресивно-шовіністичного забарвлення. Головну роль у цій справі відіграла царська цензура й заходи адміністративного покарання. Публікується анкета одного з передплатників „Ради”, заповнена під час опитування, провадженого редакцією газети з приводу змісту видання.

3 червня 1907 р. цар розпустив II Державну думу – у країні практично відбувся державний переворот і запанувала реакція. Політику царату втілював уряд на чолі зі П.А.Столипіним, який 3 червня надіслав усім губернаторам шифровану телеграму з наказом мобілізувати всі сили для "забезпечення ладу". Ряд губерній залишалися на воєнному стані, або в стані надзвичайної чи посиленої охорони. „На стані надзвичайної охорони тільки в Україні перебував Бахмутський повіт Катеринославської губернії і Ялта Таврійської губернії, на стані посиленої охорони – Катеринославська, Київська, Полтавська, Таврійська, Чернігівська, Херсонська губернії... Села, містечка й міста України заповнили козацькі сотні та військові команди”¹.

Природно, що реакція, яка запанувала в країні, дуже негативно вплинула й на український визвольний рух, очолюваний політичними партіями. Уряд продовжував систематичний наступ проти українства, поступово ліквідовуючи пом'якшення, які були зроблені в період революції 1905–1907 рр. Усе це на пряму впливало на видання й поширення легальної преси українських партій, а адміністративно-цензурні лещата почали поступово стискати її.

Тема утисків партійної преси опосередковано розглядалася як при висвітленні загальних проблем (українського питання в Російській імперії наприкінці XIX – на початку XX ст., а також розвитку ідеї державності в цей період²), так і при дослідженні діяльності українських політичних партій у першій чверті XX ст.³ Залучення нових архівних джерел надає можливість розглянути її більш повно.

Оскільки закони про друк неможливо було швидко відкоригувати, уряд удався до застосування адміністративних обмежень, що різко посилювалися після 3 червня 1907 р. Губернатори кількох найбільших губерній та великих центрів у ніч на 3 червня видали обов'язкові постанови (які майже дослівно збігалися) про заборону публікацій матеріалів, що могли б збуджувати антиурядові настрої або викликали б обурення з приводу урядових розпоряджень, нещастя, лих тощо⁴. Крім того, при затриманні або арешті числа того чи іншого видання губернатори мали право своєю владою накласти адміністративне стягнення на нього як у вигляді штрафу, так і ув'язнивши відповідального редактора на певний термін.

Оскільки Київ 1907 р. був центром видання української легальної преси (у тому числі й партійних видань), то прикордонний Південно-Західний край не був винятком. 5 червня 1907 р. начальник краю В.О.Сухомлинов видав постанову, яка негайно набула чинності⁵. Документом, по-перше, заборонялося публічно по-

* Сарнацький Олександр Петрович – канд. іст. наук, доцент кафедри міжнародних економічних відносин Запорізького національного технічного університету.

ширювати будь-які статті чи оголошення, які б викликали вороже ставлення до уряду; по-друге, заборонялося поширювати друковані твори, які були заарештовані в законному порядку; по-третє, заборонялося публічне "восхваление" злочинних дій, як і їх поширення; по-четверте, заборонялося оголошення й публічне поширення брехні щодо урядової настанови або діяльності посадової особи, війська чи військової частини, яка б збуджувала серед населення вороже ставлення до них; по-п'яте, винні в цьому могли бути оштрафовані на суму до 500 руб. або ув'язнені на три місяці. 9 червня 1907 р. начальник Південно-Західного краю запропонував підлеглим йому губернаторам видати подібні постанови щодо друку в кожній із губерній краю, що й було незабаром зроблено⁶.

Що ж до української легальної преси, то вже 27 червня київський губернатор, використовуючи надане йому право, видав постанову, на підставі якої редактор-видавець органу Української соціал-демократичної робітничої партії (УСДРП) газети "Слово" О.О.Корольова за публікацію в №7 (від 23 червня) статей та оголошень, що суперечили пунктам 2 й 4 обов'язкової постанови київського генерал-губернатора, була оштрафована на 300 руб. У випадку несплати штрафу їй загрожувало місячне ув'язнення⁷.

7 серпня 1907 р. було видано постанову щодо газети "Рада" – за публікацію в №174 (від 1 серпня) статті "Ще одне пояснення". Редактора М.І.Павловського було покарано штрафом в 100 руб., а у випадку несплати йому загрожував арешт на два тижні⁸. Подібні заходи застосовувалися й надалі.

23 вересня 1907 р. постановою київського губернатора оштрафовано редактора газети "Слово" на 100 руб. за вміщення на сторінках часопису (№20) від 22 вересня цього ж року статей під назвами "Про національну неволю та про то, як з неї визволитися" і "Воєнні суди". При несплаті штрафу їй загрожував арешт на один місяць⁹.

24 жовтня 1907 р. МВС видало секретний циркуляр, який надавав право затримувати, вилучати, а потім передавати місцевому начальству безкоштовні екземпляри "неблагонадійних" періодичних видань у тому випадку, якщо вони пересилалися волосним, станичним та іншим сільським управлінням і посадовим особам сільського самоврядування¹⁰. Саме цей циркуляр, на нашу думку, став підґрунтям для наступних подібних указівок з боку центральної та місцевої влади.

Постановою київського губернатора від 30 листопада 1907 р. редактора газети "Рада" вже вкотре було оштрафовано за публікацію в №267 (від 28 листопада) фельетонів "З невських берегів" та "Мертві оживають". При несплаті штрафу йому загрожував арешт на один місяць¹¹.

Лише протягом півроку адміністрація тричі застосовувала свою владу проти органу УСДРП – тижневика "Слово" і 6 разів – проти легального органу Української демократично-радикальної партії (УДРП) "Рада". У подальшому адміністративно-цензурні утиски проти цих видань не припинялися.

Є.Чикаленко у своєму щоденнику згадував, що граф П.Ігнат'єв, "будучи губернатором, не раз штрафував мене за "Раду" і взагалі вважав мене за елемент опозиційний"¹².

Із моменту виходу й протягом наступних півтора року тижневик "Слово", незважаючи на утиски, був, по суті, єдиною ознакою українського соціал-демократичного руху в Росії (виходив у Києві за редакцією В.Садовського, С.Петлюри, Я.Міхури (Федора Кучерявого) й М.Порша¹³). Але через цензурні умови та серйозні конфлікти в самій редколегії на початку червня 1909 р. вихід видання припинився¹⁴. Одним із постійних дописувачів цієї газети був Д.Дорошенко, який у своїх спогадах згадував, що він домовився з С.Петлюрою писати статті та повідомлення на нейтральні теми¹⁵. Царська цензура вустами С.Щоголева згодом (1912 р.) давала таку характеристику цьому часопису: "В 1907–1908 гг. в Киеве выходила на украинском языке еженедельная газета "Слово", предназначенная для городского пролетариата и ведшая проповедь классовой борьбы; не говоря о

других причинах, газета была недолговечна уже вследствие своего худосочия"¹⁶.

Знайшлося місце й для розгорнутої характеристики "Ради". На думку С.Щоголева, газета „заняла средину между социал-демократическим и левым конституционно-демократическим направлениями"¹⁷. Далі цензор із сарказмом додає: "Добавим к этой автобиографии газеты, что "Рада" пропитана систематическим юдофильством и очень склонна к политическому блоку с русскими поляками; к южнорусскому православному духовенству, поскольку оно не входит в ряды "сознательных украинцев", газета немилостива; к вопросам религиозным она вполне индифферентна, но не прочь, ради красного словца, поугатать церковь римским папой"¹⁸.

Як бачимо, балакучий цензор у 1912 р. висловив те, що думала про цей часопис влада під час його існування. Ось чому у багатьох місцях поліцейські урядники збирали відомості про передплатників. Яким чином це позначалося на тиражуванні українських видань, говорять листи до редакції: "Я мушу просити негайно припинити її ("Ради". – О.С.) висилку мені..., хочуть звільнити зі служби й викинути із сім'єю на вулицю. Таке горе!". А ось що писала вчителька з Таврії: "Через незалежні від мене обставини прещиро прохаю вас по одержанню цього листа неодмінно припинити мені висилати "Раду", бо тепер такого дочекалась, що навіть газети не можна одержувати. Прикро, шкода, але ... "давление свыше". Сумно, дуже сумно розставатися". Подеколи шкільні інспектори ставили перед учителями ультиматум: "або "Рада", або посада"¹⁹.

Восени 1907 р. за ініціативою М.Міхновського була зроблена спроба розпочати випуск нового органу Української народної партії (УНП) під назвою "Початок". 12 листопада 1907 р. харківський губернатор генерал-лейтенант Пешков затвердив „Програму повременного издания под названием "Початок"”²⁰ та направив вказівку про отримання дозволу на видання харківському інспектору в справах друку. У ній йшлося, що статському радникові Пильчикову дозволено під редакторством присяжного повіреного Міхновського "издавать в г. Харькове под ответственность обоих повременное издание под названием "Початок" на украинском наречии ... по прилагаемой программе"²¹. Але реалізувати цей дозвіл, на жаль, не вдалося²².

За спогадами Д.Дорошенка, в українській пресі 1907 р. відбулися деякі зміни. Сам він у цей час активно співпрацював у "Київській старовині" замість В.Доманицького, який 1906 р. виїхав із Києва. На його пропозицію навесні 1907 р., по прибутті з Петербурга, члени редакції запросили до співпраці С.Петлюру. Того ж року журнал перейшов на українську мову й прийняв назву "Україна"²³. Але наприкінці 1907 р. "Україна" перестала виходити²⁴.

На початку 1907 р. до Києва з Полтави було переведено видання одного з органів УДРП – "Рідний край" на чолі з Оленою Пчілкою (після трагічної смерті М.Дмитрієва – одного з головних членів редакції). Разом із цим тижневиком видавався й дитячий часопис "Молода Україна". Д.Дорошенко також був одним із постійних авторів у цих виданнях²⁵. Проте часопис поступово відходив від висвітлення політичних подій і, на думку цензури, став "превращаться в интересный анахронизм, приобретать привкус доброго старого украинофильства (докулишовской эпохи)"²⁶.

На початку 1907 р. зі Львова до Києва було перенесено видання "Літературно-наукового вісника", який очолював М.Грушевський²⁷. Тираж його становив 2000 примірників²⁸. Цікаву характеристику цьому періодичному виданню надав цензор С.Щоголев, "забувши" при цьому згадати про утиски, яких цей журнал зазнавав також і від нього самого: "Левиафан украинской журналистики, месячник "Літературно-науковий вісник" ... в 1907 г. перенесён в Киев. Перенос издания близок по времени к тому периоду, когда редактор издания надеялся получить кафедру украинской истории в Киеве и вообще делил своё время между Россией (Петербург, Киев) и Галицией, с ущербом для последней. По отзыву "Рады", довольно меткому, "Вісник" – это второй (после неё) главный орган общественной

(„громадської”) української мислі і вместе с тем самий важний центр літературного українського руху „по обох боках кордону” (панукраїнського). „Рада” причисляє цей журнал до головних політичних українських органів, тому що „хоча він не являється виразителем якого-либ окремого напрямку (в значенні політичної фракції), але видається під редакцією і при головній участі проф. М.Грушевського – діяча такого масштабу, який сам має значення і вплив не менше, ніж ціла партія”. В цій характеристиці надлежить лише замінити вираз „общественная мысль” словом „партизанська”²⁹.

Восени 1909 р. Тимчасовий комітет у справах друку в місті Києві наклав арешт на книги V, VI, VII і IX за травень, червень, липень та вересень того ж року „Літературно-наукового вісника”, який 16 грудня був затверджений київською судовою палатою³⁰. Цензурні утиски щодо цього видання тривали й надалі.

20 лютого 1909 р., за свідченням Є.Чикаленка, укотре було оштрафовано „Раду” за звичайну передову С.Єфремова. „Нічого в ній нема різкого; такі статті щодня пишуться в російських газетах і їм нічого, а нам – зась. Адміністрація думає, що наша газета читається найбільше селянами, а через те її тиснуть гірше, ніж російські. Уже ми доводили губернаторові, що наші передплатники – це переважно українська інтелігенція, а не селяни, але він не вважає на те й штрафує”³¹.

Цензурні та адміністративні переслідування, підсилені національним фактором, обтяжували легальну пресу якраз на „національних окраїнах”. Влада намагалася придушити саме прогресивні національні видання³².

Попри утиски з боку влади, редакція „Ради” в березні 1909 р. провела опитування своїх передплатників через анкету, яку розіслала разом із газетою. Жандарми, до рук яких у березні 1912 р. (тобто трьома роками по тому) потрапила чернетка цієї анкети, зробили відповідні висновки: „В 1909 г. редакция „Рады”, желая ознакомиться с умственным кругозором своих читателей, разослала им анкету”³³. Як згадує видавець газети Є.Чикаленко, „всіх анонімних відповідей прийшло більше п’ятисот і робити з них висновки взявся М.Порш, але нічого не зробив. Після нього заходився обробляти відповіді В.Галевич, але його арештовано й відповіді невідомо де поділися”³⁴. Архівні джерела надають нам можливість познайомитись з одним із примірників цієї анкети (див. додаток).

У міру послаблення опозиційної преси, у верхах російської бюрократії з’явилися наміри обмежити застосування адміністративних методів проти газет. 4 грудня 1909 р. П.А.Століпін дав указівку губернаторам застосовувати норми надзвичайних положень тільки для охорони державного ладу. Проте в багатьох губерніях адміністрація не дуже зважала на цю директиву глави уряду. Та й сам прем’єр, мабуть, не наполягав на її обов’язковому виконанні, а щодо „національних окраїн” імперії й поготів³⁵.

Ось як згадував Є.Чикаленко у своєму щоденнику про губернаторські покарання преси: „Тепер найбільше штрафую нас адміністративно губернатор, помімо цензурного комітету. Цензурний комітет тільки до суду позиває, але суд не такий страшний, як адміністрація ... з адміністрацією діло просте: зробить постанову „взыскать” з такої-то газети стільки-то рублів штрафу за таку-то статтю й околотошний здере. Ну просто як експропріатори: „руки вверх” і край! Ніякі виправдовування, прохання не помагають, а скаржитись нікому”³⁶.

Починаючи з 1909 р., більшість легальної української партійної преси перебувала під впливом нелегального Товариства українських поступовців (ТУП), що утворилося 1908 р. в Києві з представників різних політичних партій. Виникнення його було обумовлене потребою поміркованих українських політичних кіл об’єднати свої сили, аби протистояти реакції. Це певною мірою визначало й ставлення влади до преси.

Із 3 квітня 1909 р. в Києві за участю М.Грушевського почав виходити ілю-

стрований тижневик "Село"³⁷, до якого перейшла працювати більша частина співробітників газети "Слово"³⁸. Організуючу силу цього друкованого органу не могла не оцінити царська цензура³⁹. За вщипливим виразом сумнозвісного цензора С.Щоголева, "из неё (соціал-демократичної газети "Слово". – О.С.) вышла, под опекой М.Грушевского, куколка "Село"⁴⁰. А сам напрямок часопису він визначив як соборно-український, "но с резким социал-демократическим духом, доходящим иногда до восхваления анархии"⁴¹. Якщо за підрахунками цензури газета "Слово" виходила тиражем 1500 примірників, то тижневик "Село" видавався вже в кількості 2500 екземплярів. Частина їх, за спостереженням цензури, поширювалася безкоштовно по селах із метою реклами та пропаганди⁴².

20 січня 1910 р. голова уряду Російської імперії П.А.Столипін видав циркуляр "Про іногородців та сепаратизм", який, окрім заборони існування товариств "инородческих, в том числе украинских и еврейских, независимо от преследуемых ими целей", фактично розв'язував руки адміністрації та цензури на місцях у переслідуванні всього, що було пов'язане з українством. Це стосувалося й легальної преси⁴³. Такі дії уряду дали можливість одному з тогочасних українських політичних діячів О.Лотоцькому зробити висновок, що урядові „афоризми” Столипіна в історії репресій проти українства стоять поряд і нарівні з Валуєвським циркуляром 1863 р. та із заборонним актом 1876 р. "Столипін лише переважає своїх попередників, – писав О.Лотоцький, – елементарною ясністю означення мотивів і цілей урядової політики. Чого не відважилися висловити виразно його попередники, то висловив зовсім виразно він – очевидно в певності, що його перемога вже остаточна, та що вже *finis „бывшей Украине”*"⁴⁴.

Подібна політика самодержавного уряду не могла не позначитися й на без того важкому матеріальному становищі української легальної преси, у тому числі й партійної. Так, наприклад, саме в 1910 р. на скрутне матеріальне становище газети "Рада" вказують цензурні й жандармські джерела. 1910 р. редакція цієї газети розіслала своїм передплатникам відозву з проханням підтримати її матеріально, для чого кожному передплатникові було запропоновано передплатити два екземпляри газети особисто для себе або запропонувати комусь іншому передплатити примірник, інакше "Рада" буде змушена припинити своє існування⁴⁵. Це ж саме, мабуть із утіхою, відзначала й царська цензура: "В конце 1910 г. "Рада" испытывала денежный кризис и циркулярным письмом (навіть тут цензори вдалися до професійної термінології. – О.С.) "К подписчикам и лицам сочувствующим" просила о материальной поддержке, между прочим, путём *бенефиций*"⁴⁶.

Таким чином, необхідно відзначити, що вже з 1907 р. в політиці уряду щодо легальної преси помітно посилюється агресивно-шовіністичне спрямування, яке було започатковане вже в період спаду революції. Українська легальна преса, у тому числі партійна, як і до 1905 р., укотре стала об'єктом заборонницьких заходів. Із метою її знищення уряд активно застосовував адміністративні засоби, які здебільшого діяли жорсткіше, ніж цензурні та судові. На початку 1910 р. уряд започаткував новий етап у діях як центральної, так і місцевої влади щодо подальшого поширення адміністративних і цензурно-судових утисків проти української легальної преси, у тому числі й партійної. Хронологічно він майже збігається з роками нового революційного піднесення в країні, під час якого переслідування всього українського було підкріплене ще й відповідною політикою держави.

¹ Історія Української РСР: У 8-ми т. – Т.4. – К., 1978. – С.181–182.

² *Овсієнко О.Ф.* Антиукраїнська цензурна політика // "Українське питання" в Російській імперії (кінець XIX – початок XX ст.). – Ч.1. – К., 1999. – С.172–203; *Лавров Ю.П.*

Виникнення і діяльність українських політичних партій // "Українське питання" в Російській імперії (кінець XIX – початок XX ст.). – Ч.2. – К., 1999. – С.248–444; *Коцура А.П.* Ідея державності в історичній думці та суспільно-політичному житті України кінця XVIII – початку XX ст. – Чернівці, 2000. – 424 с.

³ *Голобуцький О., Кулик В.* Український політичний рух на Наддніпрянщині кінця XIX – початку XX століття. – К., 1996. – 124 с.; *Головченко В.І.* Від "Самостійної України" до Союзу визволення України: нариси історії української соціал-демократії початку XX ст. – Харків, 1996. – 190 с.; *Павко А.І.* Політичні партії, організації в Україні: наприкінці XIX – початок XX ст. – К., 1999. – 248 с.; *Стрілець В.В.* Українська радикально-демократична партія: витоки, ідеологія, організація, діяльність (кінець XIX століття – 1939 рік). – К., 2002. – 362 с.

⁴ *Дейли Дж.* Пресса и государство в России // Вопросы истории. – 2001. – №10. – С.30.

⁵ Центральний державний історичний архів України в місті Києві (далі – ЦДІАУК). – Ф.442. – Оп.859. – Спр.288. – Арк.17 зв.

⁶ Там само. – Оп.857. – Спр.264. – Арк.5.

⁷ Там само. – Арк.6.

⁸ Там само. – Арк.23, 24.

⁹ Там само. – Ф.1439. – Оп.1. – Спр.1539. – Арк.88–89.

¹⁰ Там само. – Арк.52.

¹¹ Там само. – Арк.86, 87.

¹² *Чикаленко Є.* Щоденник (1907–1917). – Л., 1931. – С.210.

¹³ *Лавров Ю.П.* "Українське питання" в Російській імперії... – Ч.2. – С.375.

¹⁴ Див.: *Головченко В.* Указ. праця. – С.106.

¹⁵ *Дорошенко Д.* Мої спомини про давнє минуле (1901–1914 роки). – Вінніпег, 1949. – С.96.

¹⁶ *Щёголев С.Н.* Украинское движение, как современный этап южнорусского сепаратизма. – К., 1912. – С.175.

¹⁷ Там же. – С.174.

¹⁸ Там же.

¹⁹ *Овсієнко О.Ф.* "Українське питання" в Російській імперії... – Ч.1. – С.191.

²⁰ ЦДІАУК. – Ф.1680. – Оп.1. – Спр.131. – Арк.2.

²¹ Там само. – Арк.1.

²² *Курас І.Ф., Турченко Ф.Г., Геращенко Т.С.* М.І.Міхновський: постать на тлі епохи // Укр. іст. журн. – 1992. – №9. – С.89.

²³ *Дорошенко Д.* Указ. праця. – С.94–96.

²⁴ Там само. – С.102.

²⁵ Там само. – С.96.

²⁶ *Щёголев С.Н.* Указ. соч. – С.177.

²⁷ *Дорошенко Д.* Указ. праця. – С.91, 92.

²⁸ *Щёголев С.Н.* Указ. соч. – С.179.

²⁹ Там же. – С.177, 178.

³⁰ ЦДІАУК. – Ф.442. – Оп.858. – Спр.457. – Арк.84 зв.

³¹ *Чикаленко Є.* Указ. праця. – С.66.

³² *Дейли Дж.* Указ. соч. – С.31.

³³ ЦДІАУК. – Ф.442. – Оп.862. – Спр.185. – Арк.5 зв.

³⁴ *Чикаленко Є.* Указ. праця. – С.74.

³⁵ *Дейли Дж.* Указ. соч. – С.31, 32.

³⁶ *Чикаленко Є.* Указ. праця. – С.48.

³⁷ *Овсієнко О.Ф.* "Українське питання" в Російській імперії... – Ч.1. – С.189.

³⁸ *Щёголев С.Н.* Указ. соч. – С.175.

³⁹ *Овсієнко О.Ф.* "Українське питання" в Російській імперії... – Ч.1. – С.189.

⁴⁰ *Щёголев С.* Современное украинство. – К., 1914. – С.57.

⁴¹ *Щёголев С.Н.* Украинское движение, как современный этап южнорусского сепаратизма. – С.175.

⁴² Там же. – С.176.

⁴³ Див.: *Васькович Г.* Шкільництво в Україні (1905–1920) // Визвольний шлях. – 1976. – №IX. – С.1003; *Овсієнко О.Ф.* "Українське питання" в Російській імперії... – Ч.1. – С.192.

⁴⁴ Цит за: *Васькович Г.* Указ. праця. – С.1003, 1004.

⁴⁵ ЦДІАУК. – Ф.442. – Оп.862. – Спр.185. – Арк.5 зв.

1. Сословие	Крестьянин
2. Лета	18
3. Чем живёт	Должность фельдшера
4. Грамотный ли	Грамотный
5. Какой национальности	Малоросс
6. Место жительства	Киевская губерния, Бердичевский уезд, м. Погребище
7. Сами ли передаёте	Сам
8. Давно ли передаёте	С начала нового года; на своё
9. Сами ли читаете "Раду"	Товарищ читает (односелец), а когда иду к больным в другое село, то тогда беру и раздаю крестьянам
10. Читает ли в компании и обсуждается ли прочитанное	Бывает, что читают по одному и кампаниями, а затем обсуждается прочитанное
11. Кто больше всего интересуется газетой: старшие, молодые, а также и женщины	Газетой интересуются: старые, молодые, ученики, но женщины не читают, так как не имеют времени, а больше всего по неграмотности, но если читают мужчины, то женщины их слушают охотно
12. Нравится ли газета	Всем очень нравится
13. Читаете ли вы все газеты по порядку номеров	Читаю все газеты по порядку, также и телеграммы, которые по моему мнению могут быть подходящими, я вообще читаю их в "Киевской мысли"
14. Исправно ли подумаются номера газеты	Исправно: ещё один номер не пропал, никто не перехватывает и не запрещает
15. Как относятся ваши знакомые к газете "Рада", а также начальство	К "Раде" знакомые из интеллигенции относятся безразлично, редко кто просит газету, а из крестьян берут охотно. От начальства я не слышал ни худого, ни хорошего
16. Какое имеет влияние газета на стариков и вообще служит ли развитием для народа в смысле национальности	Влияет благотворно, что может подтвердить тот факт, что когда я один раз дал прочитать газету сотскому, то он, прочитав её, сказал: "Как мы говорим (т. е. по-малорусски) так и в газете есть, всё понятно и ясно"
17. Откуда вы узнали о существовании газеты "Рада"	О газете "Рада" я ещё знал тогда, когда учился в школе, так как с тех пор, как она существует, потому что раньше ещё газеты "Рада" была ещё газета "Думка"
18. Почему вы ней так интересовались, чего вы хотели от неё добиться	Ожидал я от газеты "Рада" своего развития как малоросс, имел желание следить за жизнью украинцев российских, а также заграничной жизнью; интересами и порядками, которые были мне дороже собственных; развить всё это между украинцами, с которыми мне всегда приходится сталкиваться; интересовала меня и тем, что направление её чисто народное
19. Исполнилось ли то, чего вы ожидали от неё	Исполнилось всё; только кроме того, что много из помещаемого в газете было для крестьян непонятным, но этим я редакцию не виню, так отлично понимаю, что это редакции очень трудно исполнить, так как трудно всем угодить, а особенно интеллигенции; малограмотным крестьянам должна быть другая какая-нибудь газета более понятная, которую если бы тоже редакцию, что газета "Рада", могла издавать как для интеллигенции, так и для крестьян; но в общем я газетой доволен
20. Чем вообще вы недовольны	Доволен я всем
21. Трудно ли читать	Трудно
22. Иначе ли говорят	Иначе, с польскими словами
23. Знаете ли пример	Не знаю
24. Что из них нравится	Нравится всё
25. Какой отдел вам больше нравится	С одинаковым интересом отношусь ко всем отделам
26. Что больше всего интересует и в каком отделе	Больше всего интересует жизнь украинцев, а также и "Историческая старина"
27. Какой отдел увеличить и какой уменьшить	Пока увеличивать ничего не нужно, а уменьшить следовало бы отдел телеграмм, остальные отделы пусть так и останутся
28. Какими вопросами больше всего интересовались старики	Лично для меня было всё интересно, за немногим исключением. Кроме того, желательно было ли хоть немного писать про сельское хозяйство, пчеловодство, садоводство, а больше всего про Сибирь, чтобы хоть немного познакомить читателей с переселенческим вопросом
29. Нравятся ли фельетоны	Очень нравятся; а про что ещё следовало писать, то смотри 25
30. Какой отдел самый непонятный	Для меня все отделы понятны, но для крестьян мало бывают понятны передовые статьи (политика), но, по моему мнению, такие статьи не могут быть написаны без непонятных слов для малограмотных
31. Правильно ли ведётся распределение газеты по разделам	Правильно
32. Интересны ли прибавления к газете	Прибавления к газете – все очень интересны; без некоторых газета не может быть: больше всего мне, как любителю театра, нравится малороссийский театр, музыка
33. Дорога ли газета (в смысле материальном)	Газеты могут иметь только интеллигентные читатели, дорога ли она, то об этом нельзя было бы сказать, если бы к ней давалось больше приложения. Теперь же получаемыми приложениями довольны
34. Есть ли какие неправильности в газете	Неправильностей никаких. Есть маленькая просьба к редакции и я думаю, что редакция могла бы согласиться с моим мнением – это желание более ясно писать, так, как раньше писалось в "Громадской думці", а то, хотя и разъясняешь как читать, но они (читатели) скоро забывают и в конце-концов результаты получаются плачевные, даже были слухи, что отказывались читать газету, говоря, что ни по-малороссийски написано, ни по-русски, но когда я бывало начинаю уговаривать, то они снова с охотой читают. По-малороссийски, как вы видите, пишу очень плохо, а потому и в газеты никогда не пишу, так как считаю себя непригодным для этого, а для спектаклей, которые были на Р. Хр. и будут летом, я кое-что писал, и буду ещё писать, причём и сам в этих спектаклях участвую
35. Советуете ли кому выписывать газету	Советую всем, но почему не выписывают, не знаю 1909 г., 18 марта В.Каменский

ЦДАУК. – Ф.442. – Оп.862. – Спр.185. – Арк.2, 3 зв.

⁴⁶ Щёголев С.Н. Указ. соч. – С.175.

Додаток*

In the article, on the basis of different sources, the attempt is made to illustrate the oppression of periodical publications of Ukrainian political parties of Naddniprianschyna by the State machinery of autocratic Russia in the years of Stolypin's reaction. Authorities exactly enough determined both political orientation of publications and predilection of their readers. After 3rd June, 1907, mentioned publications became the object of restriction measures with aggressive and chauvinistic tint.

* Мова надісланої редакцією часопису своїм передплатникам анкети була українська, проте її оригінал не зберігся. Тож подаємо її мовою документу, виявленого в архіві, у жандармському перекладі – О.С.